

Archief en documentatie bij erfgoedverenigingen in de sector volkscultuur

[Petra Vanhoutte¹] Heel wat erfgoedverenigingen verzamelen doorheen de jaren allerlei archiefstukken, prenten, boeken, kaarten, objecten enz. Maar al snel ondervinden ze problemen, want hoe kan je alles terugvinden in deze grote massa aan materiaal? Gelukkig beginnen veel verenigingen al van in het prille begin met het ordenen en klasseren, ontsluiten en digitaliseren van hun documentair erfgoed en museale objecten. Maar dan komen veelal allerlei vragen naar boven: hoe beginnen we hieraan? Wat ontsluiten we diepgaand, wat alleen oppervlakkig? Wat doen we met documenten die per ongeluk nat zijn geworden? En wat met die gescheurde vlag? Vele vrijwilligers hebben echter ondervonden dat het moeilijk is om op dit soort vragen een antwoord te krijgen. Ze vinden erg moeilijk de weg naar gespecialiseerde verenigingen en steunpunten. Velen klagen ook over de veelheid aan verenigingen, instellingen en steunpunten die er zijn en kunnen de werking van de een niet goed van de andere onderscheiden. Daarom het idee om een 'helpdesk' uit te bouwen waar vrijwilligers terecht kunnen met vragen rond archief- en documentatiebeheer.

HET PROJECT 'PRO MEMORIE'

Sinds de zomer van 2005 werken Heemkunde Vlaanderen vzw en het Vlaams Centrum voor Volkscultuur vzw aan het driejarige project 'Pro Memorie: een eerstelijns helpdesk voor archief- en documentatiebeheerders in erfgoedverenigingen'. De eerste projectfase liep tussen oktober 2005 en juni 2006. Het project is een samenwerking tussen verschillende koepelverenigingen uit de sector volkscultuur: het Vlaams Centrum voor Volkscultuur vzw, Heemkunde Vlaanderen vzw, het Samenwerkingsverband Vlaamse Verenigingen voor Familiekunde vzw, het Steunpunt voor Wetenschappelijk en Industrieel Erfgoed vzw, de Academie voor Streekgebonden Gastronomie vzw, de vzw Federatie van Vlaamse Historische Schuttersgilden, Volkskunde Vlaanderen vzw en de Vlaamse Volkssportfederatie vzw en dit met steun van de Vlaamse Gemeenschap. In de tweede fase geven ook Kant in Vlaanderen vzw en het Vlaams Instituut voor de Volkskunst vzw hun steun. De algemene en overkoepelende doelstelling van het project is de uitbouw van een helpdesk waar vrijwilligers in de erfgoed- en volksculturele sector terecht kunnen met vragen rond archief- en documentatiebeheer. Het advies en de vorming die worden verleend, blijven op maat van de vrijwilligers; dit wil zeggen: praktisch, werkbaar en direct. Er worden dus met andere woorden duidelijke antwoorden gegeven op ad-hocvragen, rekening houdende met

de beperkingen van vrijwilligersverenigingen op gebied van geld, tijd en middelen.

BEHOEFTEANALYSE

In de eerste fase van het project 'Pro Memorie' was het noodzakelijk om eerst en vooral te peilen naar de behoeftes van de verschillende verenigingen die binnen de *scope* van het project vallen. Het rapport dat daaruit voortvloeide, vormde de basis voor de volgende stappen in het project. De opbouw van het basispakket van vormingsinitiatieven en de aanmaak van de brochure beantwoordden immers voor een groot deel aan deze behoeften en pijnpunten. Omdat het binnen het tijdsbestek van fase 1 van het project onmogelijk was om alle erfgoedverenigingen van Vlaanderen te bevragen, werd beslist om de gegevens steekproefsgewijs te verzamelen. De gekozen verenigingen werden bezocht door de medewerkster, waar enkele leden van de vereniging in kwestie via een diepte-interview werden ondervraagd. Een bezoek aan de vereniging in kwestie bleek essentieel. Via een bevraging op papier zou nooit dezelfde kwaliteit van gegevens kunnen worden gegarandeerd.

De nadruk werd hierbij gelegd op het peilen naar de competenties van de vrijwilligers, dit zowel in positieve als in negatieve zin. Er werd voornamelijk gepolst naar hun deskundigheid: wat zijn de

voornaamste behoeften met betrekking tot documentatie- en archiefwerking? Wat zijn de kennishiaten en hoe proberen ze deze in te vullen? Welke vormingsinitiatieven hebben ze in het verleden gevolgd of willen ze graag volgen? Tot wie wenden ze zich als helpdesk/vraagbaak/expertisecentrum met hun vragen als vrijwillige archief- en documentbeheerder?

De gegevens die via deze bezoeken werden verkregen, werden aangevuld met vroegere onderzoeken die meer kwantitatief van aard zijn, zoals het project 'Lokale Erfgoedhouders' (provincie Antwerpen i.s.m. Heemkunde Gouw Antwerpen vzw), het project 'Een kwantitatief en kwalitatief onderzoek naar het actueel, lokaal historisch, volks- en heemkundig landschap in Vlaanderen' (project

In grote dozen verzamelt men vaak zaken die nog geïnventariseerd moeten worden.

Alpha, Vlaams Centrum voor Volkscultuur vzw) en het onuitgegeven rapport *Archiefnoden in Vlaanderen* (VUB, opleiding Archivistiek en Hedendaags document-beheer). Daarnaast werd de informatie geconfronteerd met de meningen en inzichten van enkele experts die via hun professionele bezigheden af en toe in contact komen met vrijwilligers in erfgoedverenigingen. We geven in dit artikel enkele conclusies.

PROFIEL VAN DE ONDERZOCHE VERENIGINGEN

In de behoefteanalyse werden twee verschillende groepen van verenigingen bevestigd: enerzijds de 'onderzoeksgerichte verenigingen' zoals de heemkringen, thematische verenigingen, geschiedkundige verenigingen, genealogische en archeologische verenigingen, anderzijds de 'ervaringsgerichte verenigingen', die zich eerder actief met folklorie, volkssport en ambachten bezighouden. De onderzoeksgerichte verenigingen onderzoeken meestal de (lokale) geschiedenis, genealogie of een bepaald thema. Zij verzamelen naast het eigen archief ook heel wat documentatie, boeken en ander bronnenmateriaal dat van nut kan zijn bij hun onderzoek.

De collectie van de meer ervaringsgerichte verenigingen zoals volkssportclubs of folklorieverenigingen bestaat in hoofdzaak uit het eigen vzw-archief, eventueel aangevuld met knipsels over de eigen vereniging, reglementen, handleidingen,... De onderzoeksgerichte verenigingen geven blijk van een grotere verzamelwoede.² Veelal wordt alles verzameld wat enigszins te maken kan hebben met de onderwerpen die hen interesseren: lokale geschiedenis, genealogie, volkskunde, heemkunde, specifieke themata enz. Vaak

worden deze onderwerpen erg ruim geïnterpreteerd. De verenigingen vinden het vaak interessant om er een schaduwarchief op na te houden, waar kopieën vanuit het eigen gemeentearchief, rijksarchief, kerkarchief enz. worden bewaard. Ze bewaren foto's, documenten, knipsels, filmbanden, geluidsbanden, ... die allemaal gaan over het lokale materiële en immateriële erfgoed.

VERZAMELWOEDE

Deze verzamelwoede is interessant voor de onderzoeker omdat er op die manier heel wat materiaal wordt bewaard dat in andere archiefinstellingen niet te vinden is. Het zorgt echter vaak ook voor problemen: heel wat verenigingen klagen over een nijpend plaatsgebrek en kunnen niet alles optimaal stockeren. Op die manier is het heel moeilijk om elk document met de gepaste zorgen te omringen. Een groot deel van dit materiaal wordt evenwel niet of nauwelijks geraadpleegd. In heel wat verenigingen worden dus te veel geld, middelen en inspanningen geïnvesteerd in de bewaring van materiaal dat bijna niet wordt geconsulteerd, eigenlijk vrij weinig onderzoekswaarde heeft of dat een schaduwarchief vormt van een collectie die elders ook wordt bewaard.

De verenigingen durven geen duidelijk selectiebeleid te voeren. Ze kunnen niets weggooien omdat ongeveer alles "wel nuttig zou kunnen zijn" en durven geen schenkingen weigeren omdat "dan misschien nooit meer iets zal worden aangeboden". Toch zijn beslissingen in verband met acquisitie noodzakelijk. Het is nodig voor zichzelf uit te maken wat de vereniging al dan niet wil bewaren en verzamelen. Concreet wil dit zeggen: zoek uit wat je als vereniging wil bewaren, wat de waarde, samenstelling en het belang van je collectie is en voer een gericht beleid naar nieuw en aanvullend materiaal.

Het is opmerkelijk dat weinig verenigingen bij vragen naar hun collecties en archieven niet de link leggen naar hun eigen verenigingsarchief. Slechts weinig verenigingen houden een eigen archief bij dat op basis van hun taken en functies is gevormd. Vaak worden de documenten doorgegeven aan het nieuwe bestuurslid bij het vervangen van een oud-bestuurslid. Dit is echter niet steeds het geval. Een aantal van de verenigingen laat uitschijnen dat dit bij hen in het verleden niet altijd gebeurde, wat soms nare gevolgen voor het dagelijks bestuur van de vereniging heeft. Het niet bewaren van het eigen archief stellen we opmerkelijk genoeg niet alleen vast bij de ervaringsgerichte verenigingen. Ook de heemkringen die met lokale geschiedenis bezig zijn en veelal verenigingsarchieven van andere lokale verenigingen bijhouden, vinden het niet altijd even nodig om hun eigen verenigingsarchief te bewaren.³

ONTSLUITING

Bij de interviews kwam geregeld de vraag naar een globaal ontsluitingsprogramma voor archief en documentatie aan bod. Veel ervaringsgerichte verenigingen hebben al inspanningen gedaan voor de ontsluiting van hun collectie, in de eerste plaats omdat hun collectie nog op een eenvoudige manier te beheren en

te beheersen is. Een eenvoudige lijst, handgeschreven of digitaal via een tekstverwerkingsprogramma, is vaak voldoende om terug te vinden waar de geïnteresseerde naar op zoek is. Het eigen verenigingsarchief wordt binnen dit verhaal vaak vergeten, aangezien dit wel eens als persoonlijk bezit van het bestuurslid in kwestie wordt gezien. Er zijn ook heel wat vragen rond wat er precies van dat verenigingsarchief moet worden bijgehouden. In de brochure die in het kader van dit project zal verschijnen, zal een basishandleiding opgenomen worden die het de verenigingen makkelijker zou moeten maken om hun archief te ordenen. Daarnaast zullen ook tips worden gegeven voor de selectie binnen dit archief.

Anders ligt het bij de onderzoeksgerichte kringen. De grote vraag van heel wat onderzoeksgerichte kringen is een systeem dat iedereen volgt en waarin allerlei bronnentypes kunnen worden opgenomen. De focus mag dus niet alleen op archiefbeheer liggen. Heel wat verenigingen beschikken namelijk ook over een grote collectie documentatie. Deze documentatie impliceert een andere ontsluiting, ordening en valorisatie. Hoewel we binnen deze studie geen aandacht besteed hebben aan de mogelijke aanwezigheid van museale collecties, moeten we ons bewust zijn van het bestaan ervan in vele verenigingen. Er is dan ook grote vraag naar een globaal ontsluitingssysteem dat deze diversiteit aan collecties aankan.

Momenteel blijven verenigingen vaak zitten met vragen en problemen rond methodes van ontsluiting bij het ontwerpen van een eigen systeem. Sommige verenigingen werken nog op papier of via fiches, een meerderheid is overgeschakeld op een digitaal systeem (veelal in MS Access, Excell of Word). Enkele maken ook oneigenlijk gebruik van bepaalde softwarepakketten, (bv. het programma Hazadata

wordt bijvoorbeeld vaak benut voor het ontsluiten van bidprentjes, rouwbrieven of foto's terwijl dit systeem hiervoor niet optimaal geschikt is).

Er is een groot onevenwicht tussen de ontsluiting van de verschillende bronnentypes. Zo zijn boeken en tijdschriften vaak ontsloten, maar schrikt men ervoor terug om met kaarten, plannen, affiches enz. te starten.⁴ Dit is te verklaren doordat sommige types, zoals boeken, vaste en duidelijk te herkennen kenmerken hebben die makkelijk in een lijst of tabel zijn in te voeren (zoals titel, auteur enz.). Bij andere types ligt dat heel wat moeilijker. Nog ingewikkelder wordt het wanneer men poogt de archieven te ontsluiten. Vaak worden deze geordend volgens archiefvormer en heeft men wel een idee wat er in de bestanden te vinden is, maar gaat men niet verder in de ontsluiting. Dit toont aan dat heel wat verenigingen enigszins aanvoelen dat dit materiaal niet uiteen mag worden getrokken en thematisch kan worden geordend. Er is met andere woorden een soort 'fingerspitzengefühl' aanwezig. De 'amateur-archivarissen'

van dienst hebben echter niet altijd voldoende kennis van de ordeningsschema's die voorhanden zijn voor bepaalde types van archieven.

Er is ook een reëel probleem in verband met de onevenwichtige ontsluitingsgraad binnen bepaalde collecties. We zien bij bepaalde verenigingen een tendens tot het opzetten van databanken waarin bepaalde bronnentypes in detail worden ontsloten en uitgediept. Heel wat verenigingen gaan bijvoorbeeld hun doodsprentjes en rouwbrieven gedetailleerd ontsluiten, terwijl ze geen idee hebben van wat er in de collecties plannen, kranten enz. is aan te treffen. Het gedetailleerd ontsluiten is niet alleen enorm tijdrovend, maar

Heemkundige kringen verzamelen heel wat documentatie en archiefmateriaal: tijdschriften van naburige heemkringen, archieven van lokale toneelverenigingen, het archief van een auteur uit de gemeente,...

ook onnodig. Het is beter eerst een overzicht te hebben van de gehele collectie vooraleer dergelijke arbeidsintensieve taken worden aangevat.

De meeste onderzoeksgerichte kringen vinden het noodzakelijk dat een systeem trefwoorden bevat die kunnen worden toegekend aan een beschrijving. Heel wat verenigingen starten bij het ontwerp van hun systeem – bv. in MS Access – met het ontwikkelen van een trefwoordenlijst. Met de moderne mogelijkheden van full-textsearch is dit minder een noodzaak geworden. Deze mogelijkheden zijn trouwens ook in het Microsoft-Officepakket aanwezig, wat zoeken heel eenvoudig maakt. Ook het samenstellen van een trefwoordenlijst is geen eenvoudige klus. Elke collectie heeft zijn eigen specifieke samenstelling en dus zijn bepaalde klemtonen in de aangepaste thesaurus essentieel. Veel verenigingen vragen naar een ideale oplossing die direct toepasbaar is. De bestaande thesauri vertonen echter stuk voor stuk gebreken en zijn enkel toepasbaar op literatuur of objecten. Het is wenselijk dat verenigingen goed

nadenken over een woordenlijst voor ze deze implementeren. Sommige verenigingen gaan ook zover dat ze hun hele collectie volgens een aantal themata gaan herordenen. Dit is tot op bepaalde hoogte interessant, maar als een onderzoeker andere thema's wil gaan onderzoeken, wordt het moeilijk om de juiste informatie te vinden.

LOKALE ERFGOEDHOUDERS EN HET PROFESSIONELE ERFGOEDVELD

Het is tijdens ons onderzoek duidelijk gebleken dat er een grote kloof gaapt tussen de vrijwilligersvereniging en de professionele erfgoedbeheerder. Vrijwilligers hebben maar al te vaak het gevoel dat ze vanuit de hoogte worden bekeken en dat er geen rekening wordt gehouden met hun beperkingen in tijd, middelen en budget. Vrijwilligers raken hierdoor ontmoedigd, vooral wat kwesties van behoud en beheer aangaat. Het project 'Pro Memorie' kan hierin helpen door experts advies te geven over methoden om zich specifiek te richten naar vrijwilligers.

Professionelen percipiëren de problemen binnen de sector ook helemaal anders dan de vrijwilligers dat zelf doen. Vrijwilligers klagen voornamelijk over een gebrek aan tijd en middelen. Professionelen zien eerder problemen in opvolging naar de toekomst toe. Zij vrezen het doodbloeden van bepaalde verenigingen, met als gevolg het verlies van waardevol materiaal. Daartegenover staat dat bepaalde professionelen in het verleden al collecties en archieven van (verdwijnde) verenigingen hebben geweigerd of afgestoten. In de verre toekomst zouden de koepels een rol moeten kunnen spelen in het herbestemmen van collecties en archieven.

De collecties van deze erfgoedverenigingen zijn spijtig genoeg vaak nog onbekend bij onderzoekers en professionelen. Het project 'Pro Memorie' poogde hieraan tegemoet te komen door de erfgoedverenigingen toe te leiden naar Archiefbank Vlaanderen.⁵ Er werden door 'Pro Memorie' i.s.m. het projectteam van de Archiefbank werkwinkels georganiseerd waarbij aan de deelnemers getoond werd hoe ze hun collectie kunnen invoeren in de Archiefbank. Door de kleine groepen kon men echt individuele begeleiding geven en dat werd zeker op prijs gesteld. Vooral de specifieke aanpak naar vrijwilligers toe werd als zeer positief ervaren. Toch blijft de bijdrage van erfgoedverenigingen tot de Archiefbank tot op heden vrij beperkt. Er is dus nog veel werk aan de winkel.

TOEKOMST: NAAR EEN HELPDESK

Uit ons onderzoek blijkt dat er zeker nood is aan een centraal aanspreekpunt voor vrijwilligers op het gebied van het beheren van archieven en documentatie. Ondanks de steun die sommige verenigingen in het verleden kregen van professionelen, voelen ze vaak de nood aan advies op hun maat, dat rekening houdt met hun beperkingen op het gebied van tijd en middelen. In een tweede en derde fase van het project 'Pro Memorie' hopen wij verder te gaan op hetzelfde elan. We zijn een helpdesk aan het

ontwikkelen, die in de loop van het najaar online wordt geplaatst, waar we zoveel mogelijk praktische tips, aanbevelingen, en wenken zullen geven, zodat elke collectie optimaal kan worden verzorgd, ontsloten en ter beschikking gesteld. Belangrijk hierbij is ook het doorverwijsapparaat dat i.s.m. met diverse partners zal worden ontwikkeld en waarvoor afstemming gezocht zal worden met bestaande expertisecentra en steunpunten. Er zal een brochure verschijnen met praktische handleiding voor het beheer van de documentaire collecties. Er wordt ten slotte ook een vormingsaanbod uitgewerkt, waarbij voortgebouwd wordt op de cursus 'Horen, zien en ontsluiten' (2004-2005). Alle projectinformatie zal metertijd via de website ter beschikking gesteld worden, en er zullen documentaire collecties virtueel 'in de kijker' worden gezet. ■

Voor meer info over Pro Memorie:

Wim Vanhaecke
projectmedewerker Pro Memorie
p.a. Heemkunde Vlaanderen vzw
Zoutwerf 5
2800 Mechelen
T 015 20 51 74

- 1 Petra VANHOUTTE was van 1 oktober 2005 tot 30 juni 2006 halftijds projectmedewerker in het project 'Pro Memorie: een eerstelijns helpdesk voor archief- en documentatiebeheerders in erfgoedverenigingen'. Petra heeft een opleiding als historica (UGent) en genoot ook een aanvullende opleiding in de Archivistiek en het Hedendaags Documentatiebeheer (VUB). Zij heeft een goede kennis van de sector volkscultuur, o.a. door haar medewerking aan het project 'Lokale erfgoedhouders' van de provincie Antwerpen i.s.m. Heemkunde Gouw Antwerpen. Sinds 1 april 2006 werkt ze als zakelijk en communicatief coördinator bij Resonant vzw, centrum voor muzikaal erfgoed.
- 2 zie tevens: Petra VANHOUTTE, 'Samenstelling en niet-gericht karakter van de collectie'. In: Kevin Geuens, Petra VANHOUTTE en Dirk VANNUJVERSEEL, *Bewaren wat anders verdwijnt. Lokale erfgoedhouders in de Provincie Antwerpen*. Antwerpen, 2006, p. 114-125
- 3 Binnen het project 'Registratie van documentair erfgoed bij lokale erfgoedhouders in de Provincie Antwerpen' werd vastgesteld dat ca. 50 % van de onderzochte lokale erfgoedhouders geen eigen archief bijhoudt. Petra VANHOUTTE, 'Behuizing en bewaringsproblematiek'. In: GEUENS, VANHOUTTE en VANNUJVERSEEL, *Bewaren wat anders verdwijnt*, p. 137
- 4 Kevin GEUENS, '1.2. Lokaal documentair erfgoed: een kwestie van inventariseren'. In: Geuens, VANHOUTTE en VANNUJVERSEEL, *Bewaren wat anders verdwijnt*. p. 53-56
- 5 Archiefbank Vlaanderen is een register van archieven en collecties van privaatrechterlijke archiefinstellingen. Op die manier kunnen ze beter worden beschermd en zijn ze ook raadpleegbaar voor het grote publiek. Voor meer info zie: www.archiefbank.be.